

Evaluacija Programa
“Osnaživanjem do integracije – ljudi sa mentalnim poteškoćama”

Projekat „Osnaživanjem do integracije – ljudi sa mentalnim poteškoćama“ je podržan u okviru Regionalnog programa lokalne demokratije na Zapadnom Balkanu (ReLOaD). ReLOaD program finansira Evropska unija, a sprovodi

Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).

Projekat partnerski realizuju organizacije

Umjetnost življenja (Art of Living) i Šjore od mota.

Umjetnost življenja (Art of Living) realizuje program rehabilitacije u okviru ovog projekta, koji se procenjuje tokom ovog izveštaja.

Autorka izveštaja: Julijana Cicović Maslovar, Kotor
20. januar 2020.

Ovom evaluacija se željelo utvrditi koliko je moguće, aktivnosti koje su vezane za zdrave stilove života kao što su promjene u ishrani, prakticiranje joge, vježbi disanja i meditacije, inkorporirati u svakodnevnu rutinu bolesnika sa mentalnim oboljenjima, u ustanovi zatvorenog tipa, kakva je Specijalna bolnica u Dobroti.

Osim toga, cilj je bio i utvrditi u kojoj mjeri je Program doprinio instituciji u obogaćivanju postojećih programa liječenja i rehabilitacije, kao i koliko su aktivnosti doprinjele poboljšanju opšteg mentalnog stanja bolesnika koji su bili uključeni u program.

Na globalnom nivou, podaci koji se temelje na istraživanjima kompetentnih organizacija (npr. WHO) govore o dramatičnom povećanju učestalosti obolijevanja od raznih mentalnih bolesti, naročito depresije i anksioznosti. S druge strane, viševjekovna praksa meditacije i joge, i istraživanja koja prate efekte njihove primjene sada i u kulturama na Zapadu, koje po tradiciji ne poznaju tu praksu, govore o višestrukim koristima kod ljudi koji ih primjenjuju. Nedvosmisleno je dokazano da ove prakse doprinose poboljšanju fizičkog zdravlja, ali da i joga, a naročito vježbe meditacije i disanja, doprinose poboljšanju mentalnog zdravlja, što se najčešće manifestuje kao veća smirenost (što se dovodi u vezu sa direktnim uticajem na nervni sistem), bolja koncentracija i mogućnost fokusiranja na nešto, veća prisutnost u aktuelnom trenutku, što sve omogućava osobi bolju percepciju u realnosti, poboljšava kognitivno funkcionisanje, a time i svjesnije donošenje odluka koje su im od značaja.

Sem toga značajan efekat meditacije i tehnika disanja je u oslobađanju od neprijatnih emocija, što za posledicu ima pozitivan uticaj na mentalne poteškoće, kao što su anksioznost i depresivno stanje.

Eksperimentalne studije su pokazale da ove prakse imaju uticaja i na fiziološke procese, da mijenjaju neke biohemijske procese u mozgu, što takođe doprinosi redukciji mentalnog stresa, što je naročito značajno kao podatak u tretmanu ljudi sa mentalnim teškoćama koji su hospitalizovani i koji se liječe klasičnim medicinskim pristupom, kao što je slučaj u grupi polaznika ovog programa.

Na ovim polazišnim osnovama Fondacija Art of Living kreira svoje programe, a ovaj Program koji evaluiramo je pionirski poduhvat na našem prostoru.

Program je evaluiran kroz tri segmenta:

- Prvi dio evaluacije se sastojao u praćenju izvođenja programskih aktivnosti tokom trajanja programa.
- Drugi dio se sastojao u evaluiranju projekta od strane samih učesnika, kroz razgovor i popunjavanjem evaluacionih listi, koje su bile pripremljene za tu svrhu.
- Treći dio čini evaluacija od strane zaposlenog osoblja psihijatrijske bolnice, ljekara, stručnih saradnika (psihologa, defektologa, socijalnih radnika), medicinskih tehničara i medicinskih sestara, kroz razgovor i popunjavanjem evaluacionih upitnika, koji su pripremljeni za tu specifičnu grupu. Među intervjuisanim osobljem je bilo i onih koji su učestvovali aktivno u Programu, kao organizatori, saradnici i učesnici, ali i onih koji nisu bili uključeni u Program ni na koji način, ali prate bolesnike koji su učesnici Programa, te stoga neko njihovo zapažanje može biti od značaja. U ovoj drugoj grupi su bili uglavnom rukovodioci odjeljenja na kojima se program sprovodi.

Prvi segment evaluacije

Evaluacija kroz praćenje i opservaciju aktivnosti od strane evaluatorke

Tokom realizacije projekta eksterna evaluatorka je u šest periodičnih posjeta, pratila aktivnosti vježbanja i meditacije, koje je vodila učiteljica joge Aleksandra Grujović.

Svaka od ovih posjeta je planirana kako bi se ispratila aktivnosti na svim odjeljenjima Specijalne bolnice Dobrota, gdje je program izvodjen. To su bile sledeća odjeljenja:

- odjeljenje za zbriljavanje lica kojima je u krivičnom postupku određena mjera psihijatrijskog liječenja

- odjeljenje hroničnih bolesnika (i muškaraca i žena) koji dugo (ili trajno) borave u ustanovi
- odjeljenje za prijem i zbrinjavanje žena/bolesnica u akutnom stanju
- odjeljenje za prijem i zbrinjavanje muškaraca/bolesnika u akutnom stanju
- odjeljenje za tretman bolesti zavisnosti.

Značajno je bilo da se ima uvid kako se aktivnosti sprovode u zavisnosti od toga o kom odjeljenju se radi, jer se zapravo radi o potpuno različitim profilima ličnosti, različitoj simptomatologiji njihovih bolesti, različitim težinama smetnji njihovog mentalnog i socijalnog funkcionisanja, pa se pretpostavljalo da će biti i različit način na koji će odgovoriti na ove aktivnosti, kako će ih prihvatiti, te u krajnjem i kakve će imati efekte.

Za neke od ovih bolesnika to je bio prvi susret sa praksom joge, a neki su od ranije učestvovali u programu, koji je organizovan na nivou lokalne zajednice (to su uglavnom bili korisnici sa odjeljenja za liječenje bolesti zavisnosti).

Tokom prve posjete, kad je Program bio tek na početku, bolesnici su najčešće sa otporom i nepovjerenjem odgovarali na pozive voditeljice. To je bilo za očekivati, jer su bolesnici smješteni u ovakvoj vrsti ustanove dosta pasivizirani i “zarobljeni” u rutini bolesničkog ritma i režima života, tako da im svaka novina predstavlja prije napor, nego izazov. Međutim, neposrednost instruktorka u kontaktu sa njima, otvorenost i podržavajući stav u pristupu, uspevao je kod većine da podstakne želju da se uključe. Ono što je još značajno u njenom pristupu je to što polazi od minimalnih zahtjeva i vrlo je uvažavajuća za njihov otpor, tako da brzo uspeva da ih privuče i motiviše.

Kako je rečeno na početku, bilo je za očekivati da će na odjeljenjima gdje su bolesnici sa kraćim vremenom boravka u instituciji, ili na odjeljenjima akutne patologije, ili patologije koja još nije promjenila strukturu ličnosti, odaziv i motivacija biti veća. Ta se očekivanja nisu pokazala opravdanim, zapravo se pokazalo da te determinante, kao što su dubina patologije, istorija bolesti tj. dužina trajanja bolesti, kao i dužina boravka u bolnici, nisu uopšte determinante koje utiču ni na motivaciju, pa ni efikasnost ovog Programa.

Suprotno svim očekivanjima, najbrojnija, najmotivisanija grupa je bila na odjeljenju za hronično oboljele. Ovo odjeljenje ima poseban sektor za muškarce i žene, a ovaj Program ih je uključivao zajedno. Najdinamičnija i razigranija atmosfera je vladala na ovom odjeljenju. Gotovo su svi učestvovali, i to sa vidnim zadovoljstvom. Zbog nemogućnosti da uspostave potpun kontakt i prate instrukciju, neke vježbe su modifikovane i kombinovane uz muziku i ples.

S druge strane tokom posjete ženskom akutnom odjeljenju, atmosfera i utisci su bili potpuno drugačiji. Bolesnice su takođe brzo i rado prihatile poziv za učešće. Posebno ih je obradovala mogućnost boravka napolju i boravak u bolničkom parku, tokom tog ugodnog jesenjeg dana. Kako se atmosfera “zagrijavala”, i instruktorka i evaluatorka pokrenute atmosferom su inicirale da se vježbe proprate muzikom, što je još više podstaklo entuzijazam i radost. Cjelokupna atmosfera je time bila promjenjena, i kod onih najnepokretnijih pacijentkinja se vidjela promjena u mimici lica, ali, nažalost, bilo je to kratkog trajanja, jer smo brzo bile upozorene od medicinskog osoblja, koje nije podržalo praksu koja odudara od bolničke rutine.

Dakle, već iz samih tih opservacija bilo je očigledno da je ključni determinišući faktor koliko bi ovaj Program mogao zaživjeti i dati rezultate kod osoba sa mentalnim teškoćama, bolje razumjevanje od strane zaposlenih i podrška ovim aktivnostima, kroz bolje upoznavanje sa praksom joge i meditacije od njihove strane i njihovo aktivno uključivanje.

Na odjeljenju hroničnih bolesnika, aktivno učešće u realizaciji aktivnosti je uzela glavna sestra odjeljenja. Njoj samoj je ova vrsta aktivnosti bliska, ali je kroz svoje iskustvo osvjestila i potencijalni značaj ovakvog angažovanja za bolesnike, tako da je bila vrlo motivisana da pomogne u organizaciji i podstakne što veći broj bolesnika da se uključe.

Zaključak koji se nameće je da je ovo praksa koju svi mogu primjenjivati, bez obzira na težinu oboljenja, ali da je u institucionalnim okvirima jako važno da postoji podrška iznutra i da sami zaposleni budu pokretači i promoteri novih praksi.

Tokom obilazaka, nakon završetka aktivnosti, instruktorka je običavala neposrednu evaluaciju kroz pitanja poput “kako vam je prijalo”, “kako se osjećate”, “da li vam je bilo teško”. Već u tim neformalnim evaluacijama je bilo evidentno da većini aktivnosti prijaju, iako su se pojedini žalili zbog svojih ograničenja, uglavnom nedostatka fizičke kondicije.

Evidentno je da su kratkoročni efekti vježbi pozitivni za sve, jer su se svi neposredno po završetku vježbi izjašnjavali da im je to bilo prijatno iskustvo.

Mnogi su razbili predrasude o jogi i meditaciji, kao praksama koje nisu toliko poznate u našoj kulturi.

Drugi segment evaluacije

Evaluacija od strane osoba sa mentalnim poteškoćama – učesnici/ama programa

Evaluacija Programa u ovoj grupi realizovala se u usmenoj i pismenoj formi.

Svi učesnici programa, osobe sa mentalnim poteškoćama, popunjavali su evaluacione listove. U evaluacionim listama, ispitanici su na četvorostepenoj skali (ocjenama od 1 do 4) ocjenjivali nekoliko aspekata:

- Stepem ličnog zadovoljstva aktivnostima u kojima su učestvovali
- Promjene opšteg raspoloženja nakon realizovane aktivnosti u poređenju sa raspoloženjem prije te aktivnosti
- Koliko aktivnosti odgovaraju njihovim potrebama
- Koliko su im aktivnosti ovog programa pomogle da na kvalitetan način provedu slobodno vrijeme
- Koliko im aktivnosti pomažu da se osjećaju bolje

- Koliko aktivnost doprinosi poboljšanju atmosfere na odjeljenju
- Koliko im aktivnosti pomažu da se razvijaju kao osobe i da bolje reaguju na svakodnevne izazove
- Da li će praktikovati naučeno i po završetku programa

U drugom dijelu evaluacionog upitnika, učesnicima programa je ostavljeno da daju slobodne odgovore na pitanja:

- Kakav je njihov opšti utisak o aktivnostima
- Šta im se najviše dopalo
- Šta im se najmanje dopalo
- Da ostave poruku ili preporuku za voditelja Programa.

Kad je u pitanju stepen ličnog zadovoljstva sprovedenim aktivnostima, prosječna ocjena je vrlo visoka (3,7). Gotovo da ni jedan od učesnika svoje zadovoljstvo provedenim aktivnostima, nije ocjenio ocjenom manjom od trojke

Najveći broj ispitanika je ocjenio da je raspoloženje poslije izvedenih aktivnosti u odnosu na raspoloženje prije njih, pomjereno za jednu jedinicu na skali, a kod nekoliko njih i za dvije jedinice.

Za gotovo sve, aktivnosti u velikoj mjeri odgovaraju njihovim potrebama (na skali ocjenjeno prosječnom ocjenom 3,7).

Najveća ocjenu, kod najvećeg broja učesnika data je programu u smislu da im je pomogao da kvalitetnije provedu slobodno vrijeme (prosječna ocjena gotovo 4).

Najniža prosječna ocjena, data je u procjeni koliko su ove aktivnosti doprinjele poboljšanju opšte atmosfere (prosječna ocjena 2,8). Zaključujući po toj ocjeni rekli bismo da nisu. Obzirom na vremenski okvir u kom su se aktivnosti realizovale, možda je bila i pretenciozna pretpostavka da bi Program mogao uticati na opštu atmosferu. Ipak takva promjena iziskuje ne samo duže trajanje aktivnosti, nego i korekcije drugih ograničavajućih faktora, koji se ne tiču samih aktivnosti. Ipak su ove aktivnosti bile samo jedan mali segment dnevne rutine, koja ne obiluje velikom raznovrsnošću.

Većina ispitanika izražava da im aktivnosti u velikoj mjeri pomažu da se osjećaju bolje (prosječna ocjena 3,6), kao i da bolje reaguju na svakodnevne izazove (prosječna ocjena 3,2).

Većina ispitanika izjavljuje da želi i namjerava da nastavi praktikovati naučeno i po završetku programa (prosječna ocjena 3,4). Svjesni smo da ovaj entuzijazam, kao i kod ljudi bez mentalnih poteškoća, može splasnuti, ukoliko ne bude podrške spolja u kontinuitetu, jedno duže vrijeme.

U drugom dijelu evaluacionog upitnika, gdje se od ispitanika tražilo da samostalno odgovore na postavljena pitanja, sadržaj nije bio obilan, ali riječi kojima su izražavali njihov opšti utisak o aktivnostima su bile vrlo ekspresivne i jasno su ukazivale na

opšte zadovoljstvo Programom. Neki od izraza su “vrlo mi se dopada”, “korisno je”, “super”, “zanimljivo”, “dobra atmosfera”, “zasmijava nas”, “potpuno me relaksira”, “sve je super”, “u početku sam bio skeptičan, ali samo poslije par seansi, sjajno”, “lijepo provedeno vrijeme”, “relaksira me i otklanja neke strahove”, “top, ali baš, top”.

I u ovom dijelu gdje su pitani za opšte utiske, vidimo da pojedini učesnici prepoznaju i verbalizuju konkretne dobrobiti ovog Programa, kao što je bolji san, relaksiranost i smanjenje strepnje i straha, što su vrlo značajni indikatori postojanja efekata sprovedenih aktivnosti. Pretpostavljamo da je moguće i da kod drugih učesnika postoje već slični efekti, ali da je različit stepen svjesnosti, te kapaciteta da se te promjene prepoznaju i dovedu u vezu sa ovim aktivnostima.

Na pitanje koje od aktivnosti su im najviše prijele, neki su dali specifične odgovore. Među njima su bili odgovori da su im prijele tehnike disanja, vježbe za određene djelove tijela npr. kičmu, ruke, noge, pozitivna energija i smijeh tokom susreta, kao i druženje. Sem toga, česti odgovori na ovo pitanje su bili i “sve mi se sviđa”, kao i “namam primedbi” ili “nemam nikakvih zamjerki”, kad su odgovarali na pitanje šta im se najmanje dopalo od aktivnosti.

Primedbe onih koji su ih imali i iznijeli, isključivo su se odnosile na okolnosti koje nisu vezane za same programske aktivnosti. Te primedbe su se odnosile na prostor koji je skučen, gužvu u prostoru, čekanje na početak aktivnosti, te ometanje za početak ili tokom izvođenja aktivnosti, zbog nekih upliva sa strane.

Jedine primedbe, koje se tiču samih aktivnosti, od strane rijetkih pojedinaca, ticale su se težine fizičkih vježbi. Ova primedba je razumljiva, ako znamo da neki od njih, gotovo svo slobodno vrijeme provede ležeći u krevetu (a evaluatorica je imala priliku da se uvjeri da je pristup instruktorka vrlo nježan i tolerantan i vrlo poštujući za sva ograničenja koje pojedinci imaju).

U ovom dijelu evaluacije, najsadržajnije i najkonkretnije odgovore smo dobili od učesnika sa odjeljenja za bolesti zavisnosti, za koje možemo reći da su intelektualno najosjetljiviji, tako da su mogli bolje da verbalizuju efekte i brže osvjeste dobrobiti.

Iskaz jednog od njih prenosimo u cijelosti:

“To mi je bio kao neki bijeg od problema, to me je potpuno relaksiralo od svega... Nakon nekog vremena sam mogao potpuno da se prepustim meditaciji. Tih sat vremena sam zaboravljao da sam u bolnici. Ovo bi trebalo praktikovati svakodnevno, ili bar tri puta nedjeljno. Značajan mi je bio i taj osjećaj pripadnosti grupi, da smo zajedno u nečem što je konstruktivno, gdje možemo razmjeniti utiske i iskustva. Prija i fizički i psihički. Bolje spavam, nemam potrebu da zapalim cigaretu nakon ovih vježbi. Nekako mi ove vježbe pričaju više i od vježbi u teretani, koje sam još od ranije praktikovao.”

Nekoliko učesnika iz ove grupe sa problemima ovisnosti, saopštavali su da već i samostalno proširuju tu praksu, da slušaju neke meditacije pred spavanje i vjeruju da bi mogli da to uvedu u dnevnu rutinu i po izlasku iz bolnice.

Treći segment evaluacije

Evaluacija od strane zaposlenih u Specijalnoj bolnici Dobrota

Evaluacija od strane zaposlenih je, kao i kod učesnika programa, realizovana kroz razgovore i kroz pismeno popunjavanje upitnika.

Kao što smo istakli na početku među zaposlenima koje smo evaluirali, bilo je onih koji su uključeni u program, bilo da su učestvovali u organizaciji, bilo da su bili prisutni tokom realizacije aktivnosti. To su bili uglavnom stručni saradnici i medicinski tehničari i medicinske sestre. Takođe razgovarali smo i sa onima koji nisu bili direktno uključeni u program. Bez obzira na to, svi su odgovarali na ista pitanja.

Pitanja su se odnosila na:

- ličnu procjenu koliko je Program bio od koristi bolesnicima, a koliko instituciji,
- lično mišljenje kako da se Program bolje uskladi sa postojećim radom institucije,
- kako vide ulogu zaposlenih u programu (da uzmu učešće u organizaciji aktivnosti, motivisanje bolesnika, lično aktivno učestvovanje u Programu ili dr.)
- lične sugestije na šta da se instruktori fokusiraju u pripremi obuke za zaposlene koja je planirana u narednom periodu.

Na odjeljenju gdje su smješteni bolesnici sa hroničnom psihijatrijskom bolešću, razgovarali smo sa načelnicama odjeljenja, koje nisu bile direktno uključene u program.

Iako nisu bile puno informisane o Programu i nisu bile upućene u njegovu suštinu jer, kako kažu “nisu imale dovoljno vremena da sa osobljem razgovaraju i razmjenjuju iskustva”, ali ono što su mogle vidjeti je da učesnicima prijaju ove aktivnosti, da ih čine raspoloženim, a istovremeno da nema nikakvih pokazatelja da na bilo koji način narušava njihov ustaljeni obrazac funkcionisanja.

Ono što ističu kao ograničenje je da većina pacijenata, mimo malobrojnih koji idu na okupacionu terapiju, nema nikakvu struktuiranu aktivnost tokom dana, a razlog tome je što bolnica nema dovoljno izvršilaca koji bi bili uključeni u razne aktivnosti. To ujedno objašnjava zašto zaposleno osoblje nije bilo više uključeno i u ovaj program.

Načelnice su izrazile stav podrške za nastavak ovog Programa, jer je, po njihovim riječima, “to bila rijetka prilika da iskuse nešto zanimljivo i konstruktivno i da na svrsishodan način ispunje vrijeme”.

Stručni saradnici (psiholozi, defektolozi, socijalni radnici) su neposrednije bili uključeni u Program, tako da su imali i konkretnija i opsežnija zapažanja od ljekara. Jedna od psihologa smatra da je program imao vrlo značajan neposredni uticaj na korisnike, jer je bilo vidno da su zadovoljni i radosni nakon aktivnosti, a smatra da je

time bila na dobitku i sama institucija. Ona smatra da bi osoblje trebalo da bude više uključeno u ovaj program, jer bi tada organizacija bila bolja i bolesnici bi bili bolje pripremljeni za aktivnost.

Među saradnicima postoji i mišljenje da je ovaj Program, kroz svoje predstavljanje i promociju, bar trenutno uključio i povezao bolesnike sa lokalnom zajednicom.

Profesionalci smatraju da bi ovaj program trebalo inkorporirati u svakodnevnu rutinu bolesnika i da to bude kontinuirana aktivnost. Kako bi se ovo moglo realizovati neophodno je da se uključe svi, naročito medicinsko osoblje, koje bi organizovalo, motivisalo korisnike i koji bi se dosledno držali termina za aktivnosti. Za sve to je ipak, kako oni smatraju, neophodno da se to osoblje edukuje, da čuju više o metodama i praksama koje ovaj Program promoviše.

Neki od zaposlenih misle da nisu bili blagovremeno obavješteni o Programu, što im je onemogućilo da usklade svoje potrebe i mogućnosti, te stoga nisu bili više uključeni u Program.

Nažalost većina medicinskog osoblja ne vidi svoju ulogu u bilo čemu drugom, osim u obavljanju bolesnika, niti su voljni da ih preuzmu.

Zaključci

Ono što smo mogli zaključiti iz prethodne analize evaluacionih upitnika i razgovora, je da se većina nedostataka i ograničenja koje navode učesnici Programa i zaposleni, nije vezana za sam Program.

Većina zamjerki svih njih se odnosi na uslove u kojima se aktivnosti provode, tj. na prostor koji nije adekvatan za ovu vrstu aktivnosti i otuda proizilaze i sugestije da bi bolnica trebala da obezbijedi prostraniji i bolje prozračan prostor, kao i to da bi aktivnosti bilo poželjno češće izvoditi i na otvorenom.

Osim toga sugerisano je i da ritam izvođenja aktivnosti bude učestaliji, kao i da aktivnosti ponosob duže traju, kao i da se cjelokupan Program izvodi duže vremena.

Većina intervjuisanih je u preporukama naglasila da bi bilo poželjno da se realizuje veći broj aktivnosti tokom kojih bi bolesnici imali priliku da izađu van bolničkog kruga kao npr. šetnje u malim grupama, obilasci i prisustvovanje događajima koji se organizuju u lokalnoj zajednici.

Po riječima zaposlenih, po povratku sa događaja koji su u okviru ovog Programa realizovani van bolnice (promocije i predstavljanje Programa lokalnoj zajednici), bolesnici su bili vrlo zadovoljni i puni doživljaja.

To bi svakako doprinjelo i tome da bolesnici, naročito oni koji puno vremena borave u bolnici, budu bolje integrisani u lokalnu zajednicu.

Sem navedenog, preporuka koju bi trebalo uvažiti u nastavku programa, odnosi se na vrijeme kada se aktivnosti izvode. U dosadašnjem toku aktivnosti to je bilo u prijedpodnevnim satima, kad se izvode i sve druge aktivnosti koje se tiču i tretmana bolesnika (vizite, sprovođenje terapije) i nekih aktivnosti oko njihovih ličnih potreba, higijene (posjete porodice, kupanje, friziranje). To je često opstruiralo aktivnosti iz ovog Programa tj. uticalo da se pomjeraju ili češće prekida njihov tok.

Stoga su poslijepodnevni sati mnogo primjereniji, a za bolesnike bi bilo mnogo bolje da razbiju monotoniju popodnevnih sati, kad se gotovo ništa drugo ne dešava.

Uprkos tome što su svi intervjuisani svjesni brojnih organizacionih nedostataka unutar ustanove, koji su prepreka Programu, među ljekarima se ne vidi spremnost i motivacija da budu uključeni u program. Situacija je slična i kad su u pitanju medicinski tehničari I medicinske sestre, a nešto bolja kad su u pitanju stručni saradnici.

Među svim intervjuisanim vrlo mali broj je zainteresovan da se uključi u edukaciju, što znači da nisu motivisani ni da budu nosioci ovih aktivnosti kako bi ih učinili održivim i kad se Program završi.

Lični utisci evaluatorke i sugestije koje proizilaze iz toga

- Ima se utisak da ljekari nisu bili dovoljno upoznati sa Programom te stoga treba razraditi strategiju da im se bolje predstavi.
- Osoblje je slabo motivisano, te se treba fokusirati na razradu strategije da se svi zaposleni, naročito medicinski tehničari i medicinske sestre, pokrenu da uzmu aktivnije učešće u Programu.
- Tokom praćenja programskih aktivnosti imao se utisak da učesnici nisu pripremljeni za aktivnosti, čak da nisu ni blagovremeno obavješteni, tako da instruktorka mora da ih okuplja. Postojanje nekoga unutar institucije, ko bi kordinirao i bio spona između nosioca Programa i učesnika, kao i između nosioca Programa i drugih aktera i drugih aktivnosti unutar institucije, značajno bi doprinjelo poboljšanju organizacije.
- Bilo bi poželjno da mjesto, vrijeme i ritam izvođenja aktivnosti bude ustaljen, što bi učesnicima, zbog specifičnosti mentalnih poteškoća, pomoglo da se lakše adaptiraju, prihvate aktivnosti i svoje vrijeme organizuju oko i u odnosu na ove aktivnosti.
- Stekao se utisak da realizatori Programa tek na kraju dobijaju informacije da izvjestan broj saradnika radi poslijepodne i da su aktivnosti od početka mogle biti realizovane u tom periodu, što bi otklonilo mnoge ometajuće faktore. Od nekih zaposlenih se čula primedba da instruktori dolaze nenajavljeno ili

neblagovremeno najavljeno. Moguće da se i tu radi o problemu koordinacije i razmjene informacija, ali svakako bi sugestija bila da se voditelji Programa bolje upoznaju sa dnevnim ritmom bolnice, sa svim specifičnostima života u ovakvoj vrsti ustanove, kako bi što adekvatnije inkorporirali svoje aktivnosti.

Ove sugestije evaluatorke treba svakako uzeti sa rezervom, jer je i sama svjesna koliko je teško promjeniti okorjele sisteme poput ovog, kakva je jedna psihijatrijska bolnica zatvorenog tipa.

Svakako preporuka je da Program vrijedi nastaviti.

Terapija ove vrste ne iziskuje nikakve troškove i nema sporednih efekata.

U Kotoru, 20. januara 2020.